
Belgesel Yöntem ile Eğitim Pratiklerini Araştırmak

Arnd-Michael Nohl

Öz

Nitel bir araştırma yaklaşımı olan belgesel yöntemin merkezinde toplumsal pratiklerin anlamlarının ortaya çıkarılması yer almaktadır. Hayatın gerçekliği, insanların ona yüklediği anlama indirgenemez, daha ziyade pratik deneyimlerin içine gömülüdür. Bu makale, belgesel yöntemin teorik temellerini özellikle toplumsal pratik kavramı üzerinden ele almakta, pratiği yorumlamak için bu yöntemin nasıl kullanıldığını göstermekte ve farklı veri toplama biçimlerinin belgesel yöneme nasıl eklemeliğini incelemektedir. Son olarak, yöntemin nasıl uygulandığı iki araştırma örneğinde somutlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nitel araştırma, belgesel yöntem, toplumsal pratikler, Karl Mannheim, veri yorumlama

Genellikle, nitel yöntemleri ele alan kitaplarda —nicel yöntemlere benzer şekilde— ilgili araştırma tekniklerinin nasıl uygulanacağı, veri toplarken olası sorunlardan nasıl kaçınılacağı veya bu sorunların nasıl çözüleceği ve verilerin en iyi şekilde nasıl analiz edileceği hakkında bilgiler bulunur (örn., Gürbüz ve Şahin, 2018; Seggie ve Bayburt, 2015; Yıldırım ve Şimşek, 2021). Ancak, araştırma yöntemlerine bu şekilde teknik düzeyde bakmak ve onları bu şekilde sunmak, ampirik analizin teoriden bağımsız olamayacağı gerçeğini göz ardı etmektedir. Bu açık bir şekilde ifade edilsin ya da edilmesin, her veri toplama tekniğinin ve her değerlendirme yönteminin temelinde neyin veri olduğuna, veri hakkında neyin önemli olduğuna ve verinin nasıl anlaşılması gerektiğine dair belirli —teorik— bir anlayış bulunmaktadır. Bu nedenle, araştırma teknikleri yerine, nitel veya nicel araştırma *yaklaşımlarından* bahsetmek daha doğru olacaktır.

Bu makalede tartışmaya açmak istediğim **belgesel yöntem** de sadece bir veri yorumlama tekniği sunmakla kalmıyor, aynı zamanda özgün bir araştırma yaklaşımını temsil ediyor. Bu yaklaşımın merkezinde, insan pratiklerinin teorik olarak nasıl kavrandığı ve ampirik olarak nasıl araştırıldığına ilişkin belli bir anlayış yer almaktadır. Belgesel yöntem günümüzde eğitim biliminin sınırlarının çok ötesinde kullanılıyor olsa da, başlangıçta eğitim bilimi ve sosyolojinin geçiş alanında geliştirilmiş, ilgi odağı eğitim pratikleri olmuştur.

Burada ilk olarak, nitel yöntemler arasında bir ayrım yapacağım: Bu yöntemler, metinlerin içkin anlamlarının yorumlanmasıyla ilgileniyor olabilir veya belgesel yöntemde olduğu gibi pratiğin analizi ile de ilgilenebilir. İkinci olarak, belgesel yöntemin toplumsal pratiği hangi temel teorik fikirler bazında ele aldığını tartışacağım. Daha sonra belgesel yöntemin nasıl ortaya çıktığını anlatıp, hangi veriler için

kullanıldığını tasvir edip, belgesel yöntemin yorumlama tekniğini ayrıntılı olarak göstereceğim. Son kısımda, belgesel yöntemi iki örnek çalışma üzerinden ayrıntılı olarak somutlaştırmak istiyorum: İlk örnek, Türkiye'de ilköğretim okullarında 2004 yılında yürürlüğe konulan yeni müfredatın pratiklerini ele alan bir araştırma projesi. İkinci örnek, çocuk yuvalarındaki eğitimsel etkileşimleri araştırdığımız ve devam etmekte olan bir proje.^a

Nitel Yöntemler Yol Ayrımında: İçkin Anlam mı Pratiğin Anlamı mı?

Fen bilimlerinin aksine sosyal bilimler, dünyayı anlamlı bir şekilde inşa eden bir araştırma nesnesiyle ilgilenir: insan, onun deneyimleri ve bakış açıları. Nitel paradigma, nicel araştırmaları bu deneyim ve bakış açılarını yeterince dikkate almamak konusunda sıkça eleştirmektedir. Nicel paradigmanın (anket çalışmalarında çok belirgin olan) standardlaştırma eğilimine karşı nitel araştırmacılar, araştırılan insanların kendi dünyalarını nasıl gördüklerini önceden bilemeyeceğimizi, dolayısıyla hazır soru ve cevaplarla onlara yaklaşmamamız gerektiğini vurgularlar (bkz. Bohnsack, 2021, s. 17-34). Araştırmacının asıl görevi, bilmediği, yabancı olduğu insanların örneğin ders deneyimlerini, çocuklara bakış açılarını, politik olarak nasıl düşündüklerini veya eşlerini nasıl seçtiklerini kendi önkabullerinden bağımsız olarak analiz etmektir. Alfred Schütz'e göre (1971, s.6) sosyal bilimcilerin gözlem alanı, "içinde yaşayan, düşünen ve hareket eden insanlar için özel bir anlam ve geçerlilik yapısına sahiptir." Schütz buradan şu sonucu çıkarır (1971, s.6-7):

Sosyal bilimciler tarafından inşa edilen düşünce nesnelere, sıradan insanlar arasında günlük hayatını yaşamakta olan insanların sağduyuları tarafından inşa edilen düşünce nesnelere gönderme yapar ve onların üzerine kurular. Dolayısıyla, sosyal bilimci tarafından kullanılan inşalar (constructions), deyim yerindeyse, ikinci derece inşalardır (second grade constructions): Sosyal alanda eylemde bulunanlar tarafından oluşturulan inşaların inşalardır.

Nitel araştırmaya yönelik bazı yaklaşımlar, bundan, araştırılan kişilerin anlam yapılarını anlamının yeterli olduğu sonucunu çıkarmıştır. Mehmet hayatını nasıl görüyor? Ayşe mimar olarak mesleğine nasıl bir anlam yüklüyor? Bu öznel görüşleri analiz edebilmek için insanlarla yapılan görüşmeleri hermenötik olarak yorumlamak yeterlidir. Bu görevi üstlenen yaklaşımlardan biri de içerik analizidir. Kızıltepe'nin (2015, s. 253) yazdığı gibi, içerik analizi, "bir metnin içeriğine odaklanan esnek bir araştırma aracı" ve "içeriğin nesnel ve sistematik anlatımıdır." İçerik analizi, öznel anlam ya da Karl Mannheim'in deyimiyle, "içkin anlam" ile ilgilenir (1993, s. 252).

Ancak, incelenen kişilerin ifadelerinin içkin anlamı ile yetinmek istemeyen yaklaşımlar da mevcuttur. Bu yaklaşımlar, her ne kadar araştırmaya konu olan insanların inşalarını önemsemek gerektiği hususunda Schütz ile aynı fikirde olsalar da, bu inşalarla sınırlı kalmamak gerektiğini ileri sürerler. Çünkü bir insanın yaşam

^aBu makale 24.11.2022 tarihinde Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde verdiğim bir seminerde dayanmaktadır. Beni davet eden Nazlı Somel'e, konuşmamla ilgili yorum ve soruları için tüm dinleyicilere ve makale üzerindeki düzeltme ve yorumları için Nazlı Somel, Kemal İnal ve Erhan Bağcı'ya teşekkür ederim.

gerçekliği, bu gerçekliğe verdiği anlamla sınırlı değildir. Daha ziyade, bu kişinin yaşam gerçekliğinin bir parçası olarak deneyimlerini, pratiğini de keşfetmek önemlidir. Çünkü insanların inşaları, içkin anlamları, bu pratiğin içine gömülüdür ve onun içinde anlam kazanmaktadır.

Bunu göstermek üzere Kızıltepe'nin (2015) kullandığı bir örneği geliştirerek kullanmak istiyorum. “Çok üşüdüm; hava çok soğuk” cümlesinin içkin anlamı bellidir: Bir hava durumu ve bir kişisel durum tespittir. Ancak bu cümlemin nasıl bir pratik içinde kullanıldığını da dikkate alırsak, “zımnı” (örtük) anlamını da ortaya çıkarabiliriz (Polanyi, 1966). Örneğin iki kişi, bir yürüyüşe çıktığında biri bu sözleri söylerse, bununla, “haydi dönelim, yeter artık” demeyi ima etmiş olabilir. Hatta bunu suçlayıcı bir şekilde ifade ederse “sen beni niye daha sıkı giyineyim diye uyarmadın” diye açıkça telaffuz edilmeyen bir tepkiyi de içerebilir. Diğer yandan bu cümleyi, evimize gelen bir ziyaretçimiz söylerse, bu pratik etkileşim çok farklı bir sonucu doğurur: Ev sahibi, pencereyi kapatmayı, kaloriferi açmayı teklif edebilir. Başka bir deyişle kelimelerin anlamı, sadece içkin değildir, ayrıca pratikle iç içe geçmiştir.

Nitel araştırmalarda pratiğe odaklanan birçok yaklaşım bulunmakta: *Etnografi*, bir grubun, bir kültürün ya da başka bir sosyal çevrenin kolektif pratiğini ortaya çıkarmaya çalışır (bkz. Yazıcı Yakın ve Kükrer, 2021). *Söylem analizi*, her ne kadar söylemin içeriği ile ilgilenirse de özellikle bir söylemin nasıl kurulduğuna, nasıl kurgulandığına odaklanır. Yani asıl olarak bir söylem pratiğini analiz eder (bkz. Keller vd., 2018). *Gömülü teori (Grounded theory)* (Glaser ve Strauss, 1969) sadece bir içerik kodlama tekniğini vermez. Her şeyden önce araştırılan insanların etkileşimsel pratiklerini odağa alır. Bu noktada kendini tamamen sözel etkileşimlere adanmış olan *Konuşma analizini* de unutmamak gerekir (Sacks vd., 1974). Son olarak *belgesel yöntem*, pratiği ve pratiğin özel mantığını ortaya çıkarmayı amaçlar.

Belgesel Yöntemin Toplumsal Pratik Anlayışı

Belgesel yöntemin sadece bir araştırma tekniği değil, kendi kuramsal temeli olan bir araştırma yaklaşımı olduğunu daha önce belirtmiştim. Bu kuramsal temel, pratiğin nasıl anlaşılması gerektiği sorusu etrafında dönmektedir. Nitel araştırma yaklaşımlarında pratiğin teorisi için birçok referans yazar bulunmaktadır. Bunlar arasında özellikle Polanyi (1966), Bourdieu (2022), Garfinkel (1967) ve son zamanlarda Theodore Schatzki (2002) sayılabilir. Burada Karl Mannheim'ın düşüncelerine, Ralf Bohnsack'ın onun kuramına yaptığı katkılara ve ayrıca Bohnsack'ın, Polanyi ve Bourdieu'nün kavramlarından nasıl yararlandığına odaklanacağım. Ancak bu pratik kavramı ile Garfinkel veya Schatzki ve diğer yazarlar arasında da pek çok benzerlik bulunabilir.

Pratiğin bir “nesnel anlamı” vardır (Mannheim, 2018a, s. 27). Örneğin bir vatandaş, diğer vatandaşa “Selamünaleyküm” diyorsa ve o kişi “Aleykümselam” ile karşılık veriyorsa, buna selamlaşma denir. Bu nesnel anlam, o toplumda sosyalleşmiş herkes tarafından anlaşılır ve bilinir. Pratiğin bu anlamı, elbette onu es geçmemekle birlikte, araştırmacıyı tatmin etmez. Bu nedenle araştırmacı ayrıca pratiğin “belgeleyici

anlamını” (Mannheim, 2018a, s. 27) da ortaya çıkarmaya çalışır.^b Bu noktada araştırmacıyı asıl ilgilendiren, insanların bu pratikle bir sorunu, bir konuyu nasıl işledikleridir. Örneğimize dönersek, bu iki kişi, selamlaşmayı nasıl beceriyorlar, nasıl işliyorlar sorusunu gündemimize alıyoruz. Bunu ortaya çıkarmak için analitik tutumumuzu, söz konusu pratiğin NE olduğundan NASIL gerçekleştiğine kaydırıyoruz (Bohnsack, 2014, s. 218). Böylelikle araştırmacının dikkati, bir pratiğin nasıl gerçekleştirildiği, yani hangi yönelim çerçevesinde gerçekleştirildiği sorusuna odaklanmış oluyor. Bu nedenle ilgili pratiğin özgül mantığıyla, başka bir deyişle “modus operandi”siyle (Bourdieu, 2010, s. 52) ilgileniyor. Pratiğin bu işleyiş biçimi, incelenen kişiler tarafından araştırmacıya açık bir şekilde ifade edilmemektedir. Elbette herkesin ne yaptığına dair bir fikri vardır. Sonrasında da kişiye pratiği hakkında sorular sorulabilir. Ancak bu kişinin kendi pratiğinin özgül mantığını bildiği varsayılmaz. Çünkü bu pratik, Polanyi’nin (1966) kavramıyla “zımnî bilgi”ye dayalıdır. Karl Mannheim burada “ateorik” ya da “teorik olmayan” bilgidir söz etmektedir (Mannheim, 2018a, s. 25). Bisiklete binmek buna iyi bir örnektir. Birçok insan bisiklet sürmeyi bilir. Bu tipik bir zımnî, teorik olmayan bilgidir. Hiç kimse bisiklete binerken bildiklerini açıklayamaz. Fizikçiler insanlara bisiklete bindiklerinde ne olduğunu formülleriyle açıkladıklarında, bisiklete oturup bu bilgiye dayanarak sürmeye başlayamazlar. Hemen düşerler. Zımnî, teorik olmayan bilgi kendi türünde bir bilgidir. Açık bilgiye tercüme edilebilir (bkz. Renn, 2006), ancak o zaman pratik özelliğini kaybeder. Polanyi’nin bize hatırlattığı gibi “*söyleyemeyeceğimiz çok şey biliyoruz*” (we “know a great deal that we *cannot tell*”; Polanyi, 1996, s. 61; vurgu yazara ait). Araştırmacının görevi, pratiği yönlendiren bu zımnî bilgiyi ortaya çıkarmaktır.

Araştırmacı olarak, bu pratiğin rastgele ve tek seferlik olmadığını, kendine has bir mantığı olduğunu varsayıyoruz. Çoğu zaman bu pratik, örneğimizdeki iki kişinin birbirini selamlama şekli gibi alışkanlıklara bağlıdır. belgesel yöntemde burada “alışılmış pratik”ten söz edilmektedir (“habitualized practice”; Bohnsack, 2018, s. 203). Bohnsack bu terimle Bourdieu’nün (2010) habitus teorisine atıfta bulunmaktadır. Ancak Amerikan pragmatizminde de alışkanlıkların yani “habit”lerin önemi her zaman vurgulanmıştır (Dewey, 1980; bkz. Nohl, 2021).

Örneğimize dönecek olursak, bu alışkanlık haline gelmiş pratiğin bir bireye özgü olmadığını görürüz. Selamlaşmanın bu şekilde işlev görebilmesi için selamlanan kişinin tereddüt etmeden hemen “Aleykümselam” ile karşılık veriyor olması gerekir. O halde kolektif bir pratik ile karşı karşıyayız. Pierre Bourdieu (2021) bunun için habitus kavramını kullandı ve sınıfsal olarak habitusların toplumda nasıl farklılaştığını inceledi. Daha sonra habitus kavramı sınıf analizinden bağımsızlaştırılmış ve “toplumsal yerleştirilme”nin (Mannheim, 2018b, s. 328) diğer boyutları için de kullanılmaya

^bAlmanca orijinalinde, “Dokumentsinn”, İngilizcesinde “documentary meaning” diye geçiyor. Mannheim’in Türkçe tercümanı, bunu “belgeleyici anlam” diye çevirmeyi tercih etmiştir. Ben ise “belgesel anlam” kullanmayı yeğliyorum.

başlanmıştır.^c Bunun diğer örnekleri, cinsiyete özgü ya da eğitime özgü habitus ya da toplumsal hareketlilikle statü atlamışların habitusu olabilir (bkz. Nohl, 1999).

Kolektif habitus sadece pratikleri şekillendiren belirli bir “algı, düşünce ve eylem şeması” (Bourdieu, 2010, s. 54) sağlamakla kalmaz. Aynı zamanda insanları birbirine bağlayan belirli ortak deneyimlere dayanır. belgesel yöntemde burada “bağlaçsal deneyim”den ve “bağlaçsal deneyim alanı”ndan (Mannheim, 1982, s. 204) bahsedilmektedir. Araştırmacının görevi, ilgili habitüel (alışılmış) pratiğin hangi bağlaçsal deneyimlere gömülü olduğunu bulmaktır. Örneğin, bahsettiğimiz iki kişinin yaptığı şekilde selamlaşmanın hangi bağlaçsal deneyim alanında anlamlı olduğunu ortaya çıkarmak araştırmacının işidir.

Ancak aslında, alışkanlık haline gelmiş bir pratiğin hangi bağlaçsal deneyim alanında kurulduğu sorusu yanıltıcı olabilir. Çünkü pratik her zaman tektir ancak kolektif habitus ve onun dayandığı deneyim alanı her zaman çok boyutludur (bkz. Nohl, 1999). Pratikler, sadece tek bir deneyim alanının ürünü olarak ortaya çıkmaz, deneyimin farklı boyutlarının üst üste binmesinden oluşurlar. Bu iki kişinin selamlaşması, hem köyde yaşamalarına hem de belli bir yaş grubundan erkekler olmalarına bağlı olabilir. Pratiğin çok boyutlu deneyim alanlarına nasıl dayandığını ortaya çıkarmak için kullanılan araştırma tekniklerini, aşağıda bir örnekle göstermeye çalışacağım.

Belgesel yöntemde, konuşma analizinde de olduğu gibi zincirleme analiz (sequential analysis) ile pratiğin izinin sürülmesi önerilmektedir (Sacks vd., 1974; Bohnsack, 2014, s. 223-224; bkz. Güvercin ve Nohl, 2021). Pratiğin belli bir düzenliliği olduğu ve bu düzenliliği keşfetmenin araştırmacının görevi olduğu varsayılırsa, bu şu şekilde düşünülebilir: İlk eylemi ikinci bir eylem takip eder. Araştırmacı, bu eylemler dizisinin örtük düzenliliğinin ne olduğunu bulmak ve bunu sonradan gelen tüm eylemler için de ortaya çıkarmak zorundadır.

Örneğimizi ele alalım: Birinci kişi selamünaleykum derken karşısındakinin elini tutar ve aynı zamanda sol yanağını karşısındakinin sol yanağına yaklaştırır ve ardından sağ yanağını da onunkine değdirirse ve karşısındaki de aynı hareketleri yaparsa, bu pratiğin belirli bir düzenliliği ve anlamı vardır. Bu, bir selamlaşma ritüeli formülüne dayanan ve aynı zamanda birbirlerini eşzamanlı olarak yanaklarından öpmek üzere karşılıklı şekilde koordine edilmiş bir bedensel bilgi gerektiren, aynı gün içinde aynı insanlar tarafından birden çok kere tekrarlanmayan bir selamlaşmadır.

Bir pratiğin işleyiş biçimine dair bu oldukça yüzeysel analiz bile diğer pratiklerle örtük bir karşılaştırmaya dayanmaktadır. Eğer iki kişi birbirlerini yanaklarından öperek selamlaşmayı, sadece belirli bir fiziksel mesafeden birbirlerine seslenirlerse, bu selamlaşma günde birkaç kez tekrarlanabilir. Ve eğer ikinci vatandaş kısa bir tereddütten sonra “Aleykümselam” diye karşılık verirse, aradaki duraksama, bunun her ikisi tarafından da uygulanan bir selamlaşma formülü olmadığına bir

^c“Toplumsal yerleştirilme”, Türkçe tercümanının Mannheim’ın “soziale Lagerung” terimi için icat ettiği kavramdır. İngilizceye “social location” diye tercüme edilmiştir, yani “toplumsal konum” diye. Almancasının anlamını tam vermemekle birlikte “toplumsal konum” bana daha uygun görünmekte.

göstergesi olabilir. Bu durumda ikinci kişinin selamlama karşısında şaşırılmış ve uygun şekilde tepki vermek için bir saniyeye ihtiyaç duymuş olduğu düşünülebilir. Hatta ikinci kişi “Aleykümselam” yerine “Merhaba” diye cevap verdiğinde, ikisi arasındaki yabancılık daha da vurgulanır.

Sonuç olarak, araştırmacının pratiğin örtük mantığını analiz etmesi, her zaman başka bir olası eylem sıralamasıyla karşılaştırma yapmasına dayanır. Vakaların karşılaştırılmasından oluşan arka plan sayesinde, ilk olarak ele alınan selamlamanın özel anlamı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla belgesel yöntem pratiğin zincirleme analiziyle yetinmemekte, bu zincirleme analizi bir karşılaştırma olarak şekillendirmektedir. Buna “karşılaştırmalı zincirleme analiz” denilir (Bohnsack ve Nohl, 2001; bkz. Güvercin ve Nohl, 2021).

Belgesel Yöntemin Gelişimi ve Uyarlandığı Veri Toplama Teknikleri

Karşılaştırmalı zincirleme analiz, belgesel yöntemin metodolojisinin ve araştırma tekniğinin bir parçasıdır. Ancak bundan bahsetmeden önce belgesel yöntemin tarihsel gelişimi hakkında bilgi vermek gerekir. Belgesel yöntem, bilgi sosyoloğu Karl Mannheim'a kadar uzanıyor. Mannheim, Macaristan'dan kaçtıktan sonra bilgi sosyolojisine önemli katkılarda bulundu (Mannheim, 1982, 2016, 2018c) ancak bu yazdıkları daha sonra büyük ölçüde unutuldu. 1933 yılında Almanya'dan İngiltere'ye kaçmak zorunda kaldı ve orada bilgi sosyolojisi alanında değil fakat demokratik toplum ve eğitim sosyolojisi alanlarında aktif olarak çalışmaya devam etti. Mannheim'ın belgesel yöntem kavramını, birkaç on yıl sonra, ilk ele alan kişi Amerikalı sosyolog Harold Garfinkel (1967) oldu. Ama Garfinkel de, belgesel yöntem ile bir araştırma tekniği olarak değil, insanların günlük yorumlarını tanımlamak açısından ilgileniyordu. Ancak yine de etnometodoloji, belgesel yöntemin önemli bir unsuru haline aldı.

Ralf Bohnsack etnometodoloji ile 1970'lerin başında tanışmış ve ardından 1980'lerde doktora tezinde belgesel yöntemi kullanmıştır (bkz. Bohnsack, 1983). Daha o zamandan, bugün hala geçerli olan temel yorumlama adımlarını geliştirmiştir. Bohnsack, doçentlik tezine başladığında Karl Mannheim'ın temel teorik çalışmaları, özellikle de “Structures of Thinking” Almanya'da yeniden yayınlanıyordu. Bu da onun belgesel yöntemi sadece bir araştırma tekniği olarak değil, kapsamlı bir sosyal bilim yaklaşımı olarak geliştirmesine imkan sağladı. Belgesel yöntemin ana özellikleri 1989 yılından beri mevcuttur (bkz. Bohnsack, 1989). Ancak o zamandan bu yana yöneme, yeni teorik fikirler entegre edilmiş ve araştırma tekniği uyarlanmıştır. Bohnsack artık belgesel yöntemin kuramsal çerçevesini “Praksyolojik Bilgi Sosyolojisi” olarak adlandırmaktadır (Bohnsack, 2017; 2018).

Belgesel yöntem ilk olarak grup görüşmeleri için yorumlayıcı bir yöntem olarak geliştirilmiştir. Ralf Bohnsack (1989) doçentlik tezinde grup görüşmelerinde belirleyici olanın bireyler olmadığını göstermiştir. Ona göre bir grup görüşmesindeki katılımcılar ortak deneyimlere sahipse, görüşme sırasında kolektif deneyimlerinin ve yönelimlerinin ortaya çıktığını belirtir. Bohnsack'ın yazdığı gibi, “katılımcıların kendilerinin açıkça belirttikleri” bilgi stoklarının yanı sıra, grup üyeleri, “katılımcıların

çoğu zaman olduğu gibi kabul ettikleri, açıkça söylenmesi gerekmeyen veya çoğu zaman açıkça söylenemeyen” bilgilere yaslanırlar (Bohnsack, 2010, s. 103). Dolayısıyla grup tartışması, onların kolektif habituslarının, kolektif yönelim çerçevelerinin bir verisi olarak değerlendirilebilir.^d

İlk ampirik çalışma, Almanya'nın kırsal bir bölgesindeki gençlerin yetişme tarzlarıyla ilgiliydi. Bohnsack (1989) çok sayıda genç grupta görüşmeler yürütmüş ve bu grup görüşmelerini birbirleriyle karşılaştırmıştır. Karşılaştırma, akademik lise öğrencilerinin yanı sıra mesleki eğitim gören gençleri de kapsamaktadır. Köyden gelen gençlerin yanı sıra küçük bir kasabadan gelenler de vardı. Ayrıca hem erkek hem de kadın gençler araştırmaya dahil edilmiştir. Bu son derece çeşitli karşılaştırmalı vakalar, Bohnsack'ın gençlerin yönelimlerine ilişkin çok boyutlu bir tipoloji geliştirmesini sağlamıştır.

Ralf Bohnsack, Berlin'de profesör olduktan sonra, araştırma atölyesinde birçok öğrenciye ve doktor adayına belgesel yöntemi tanıtmaya fırsatı buldu. Ancak hepsi grup görüşmeleriyle çalışmadı. Bohnsack da diğer veri türleriyle ilgilenmeye başladı. İlk önce grup görüşmelerine ek olarak bireysel anlatı söyleşileri ve katılımcı gözlem protokolleri analiz edildi. İlerleyen yıllarda, resimlerin, videoların (Bohnsack, 2020) ve videografilerin (Martens ve Asbrand, 2022) yorumlanmasının yanı sıra kamusal söylemler de belgesel yöntemin kataloğuna eklenmiştir. Belgesel yöntem ile araştırılabilecek veri türleri ve araştırma sorularının çeşitliliği hakkında bir fikir vermek için bazı örnek çalışmaları kısaca sunmak istiyorum.

İlk olarak, belgesel yöntem ile yapılan anlatı görüşmelerinin yorumlanmasına değinmek gerekir. Her ne kadar bu görüşmeler bireylerle yapılmış olsa da, burada amaç sadece bu kişilerin bireysel deneyimlerini vurgulamak değildir. Amaç, daha ziyade, bireysel görüşmeler arasındaki ortak noktaları ve farklılıkları belirleyerek kapsayıcı kolektif deneyim ve yönelim kalıplarını analiz etmektir (bkz. Nohl, 2010). Örneğin, Erhan Bağcı (2019), Almanya'da gerçekleştirdiği söyleşilerle buradaki Türkiyelilerin göçmen habitusunu ve onun yetişkin eğitimine katılımı nasıl engellediğini ya da mümkün kıldığını ortaya çıkarmıştır. Gökçe Güvercin (2014) ise Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde Özlem Ünlühisarcıklı'nın danışmanlığında yazdığı tezinde, ücretli ve kadrolu öğretmenlerin iş yeri ve öğrenme deneyimlerini karşılaştırmıştır. Bu tezin vakaları, biyografik anlatı görüşmelerinin belgesel yöntem ile nasıl analiz edilebildiğini anlatan bir makalede de kullanılmıştır (Güvercin ve Nohl, 2021). Nazlı Somel (2019) doktora tezinde hem biyografik anlatı görüşmelerini hem de uzman görüşmelerini kullanmıştır. İstanbul'da bir ilkokulda sosyal eşitsizliğin nasıl yeniden üretildiği ve eğitim eşitsizliğine dönüştüğü sorusunun peşine düşmüş, karmaşık bir tipoloji geliştirmek için çok sayıda görüşme gerçekleştirmiştir. Bu doktora tezi, ampirik araştırmaların yeni teorik analizleri teşvik edebileceğini de göstermektedir. Çünkü Somel, topladığı verileri belgesel yöntemin teorik temeliyle (örneğin “bağlaçsal deneyim alanı” kavramıyla) değerlendirmekle yetinmemiş, Bourdieu'nün eşitsizlik

^dBu, grup görüşmelerini odak gruplarından (focus groups) ayırmaktadır, çünkü odak grupları kolektif yönelimler ve deneyimlerle değil, bir konu hakkındaki farklı bireysel görüşlerin toplamıyla ilgilidir ve bu görüşler odak gruplarıyla zaman açısından verimli bir şekilde toplanabilir.

sosyolojisini, örgüt kuramı ve ilişkiyel sosyoloji ile bir araya getirdiği çok ufuk açıcı bir temel kuram geliştirmiştir.

Pratikler, elbette bireysel mülakatlarda ve grup söyleşlerinde anlatılabilir ve bu şekilde çözümlenebilir. Ama bazı pratikler vardır ki onları bizzat gözlemlenmek en doğrusudur. Werner Vogd (2004), bir Alman Araştırma Kurumu (DFG, Deutsche Forschungsgemeinschaft) projesinde doktorların karar verme mekanizmalarını ortaya koymaya çalışmıştır. Hastanedeki hekimler bir hastanın ameliyat edilmesine, diğer hastanın taburcu olmasına, başka bir hastanın diğer bir bölüme nakledilmesine nasıl karar veriyorlar? Vogd bunu anlayabilmek için bir hastanede doktorları gündelik iş yaşamlarında ve özellikle vizitlerinde izlemiş, gözlem tutanaklarını belgesel yöntem ile değerlendirmiştir. Hekimlerin kolektif karar verme pratiğini incelerken o da belgesel yöntemin geleneksel kuramsal çerçevesiyle yetinmeyip Luhmann'ın sistem kuramını analizine entegre etmeye çalışmıştır.

Bilindiği gibi 2000'li yıllarda sosyal bilimlerde bir ikonik çağ (iconic turn) yaşandı. Resimlerin, fotoğrafların ve hatta videoların insanları nasıl etkilediği, insanların da kendilerini bu görsel eserlerle ne derece ifade ettikleri tartışılmaya başlandı. Nitel yöntemler, asıl olarak metin analizi için geliştirildiyse de bu görsel verileri de dikkate almaya başladı. Ralf Bohnsack (bkz. 2020), Panofsky ve Imdahl'dan esinlenerek belgesel yöntemin ilkelerini resim ve fotoğraf yorumlamasına uyarlamayı başardı. Bohnsack'ın yaklaşımında esas olanın görsel verilerin analizinde resimlerin neyi resmettiğini ortaya çıkarmakla kalmayıp resmi bir resim olarak, yani bir kompozisyon, bir eser olarak ele almak olduğu söylenebilir.

Son olarak, kamusal söylemlerin yorumlanması hakkında bir projeden bahsetmek mümkün. Aslında belgesel yöntem, bağlaçsal deneyim alanlarını analiz etmek için geliştirilmiştir. Bağlaçsal bir deneyim alanı, kamusal söylemin tam tersidir. Bunun nedeni, bağlaçsal deneyim alanının içeriden bilgiyle, kendi grubunun jargonuyla oluşturulması ve dışarıdakiler tarafından pek anlaşılamamasıdır. Buna karşılık, kamusal söylemin bilgisi herkes için anlaşılabilir. Kamusal söylem pratikleri, belgesel yöntemin araştırma tekniği ile yorumlanabilir. Ayrıca zaten Karl Mannheim, ilk çalışmalarında kamusal söylemi bizzat analiz etmiştir (bkz. Mannheim, 2016). Bu doğrultuda Belgesel söylem analizi (Nohl, 2016), Korona pandemisi başladıktan hemen sonra Volkswagen Vakfı'nın desteklediği bir projede kullanılmıştır.^e Söz konusu projenin bir ayağı, şansölye Merkel'in televizyonlarda Korona konusunda verdiği demeçlerini ve halkı pandemiye uygun davranış kalıpllarına doğru nasıl yönlendirmeye çalıştığını belgesel yöntem ile analiz etmektir (Nohl, 2020).

Belgesel Yöntemin Yorumlama Adımları

Belgesel yöntem hangi veri türleri için kullanılırsa kullanılsın, yorumlama adımları prensipte hep aynıdır. Yalnızca ilgili veri türü için uyarlanırlar. Üç temel yorumlama

^eVolkswagen Vakfı, Volkswagen otomobil şirketinden tamamen bağımsız bir kurum ve temel araştırmalar desteklemekte.

adımı vardır: “belirten yorum”, “düşünümsel yorum” ve “tipleştirme” (Bohnsack, 2018; 2021).

Daha önce pratiğin araştırılmasında hem nesnel anlamı hem de belgesel anlamını dikkate aldığımızı söylemişim. Belgesel yöntemde her iki türdeki anlam için ayrı bir yorumlama adımı öngörülür.

Belirten yorum, pratiği anlatan bir metni ya da pratiğin kendisini özetler. Belirten yorumun iki basamağı vardır: İlk basamağında araştırmacı, yapılan görüşmelerin ses kaydını dinleyerek görüşmeye ait bir *konu seyri* hazırlar. Konu seyri ile görüşülen kişilerin görüşmede anlattıkları konular ve bu konuların görüşmenin bütünü içindeki yeri tespit edilir. Bu şekilde görüşmeler içinde araştırma açısından önemli olan görüşme parçalarını belirlemek olanaklı hale gelir. Görüşme parçasını belirlemek için üç ölçüt vardır: Araştırma projesi için önemi, araştırılan kişiler için önemi, karşılaştırma olanakları, yani birden fazla görüşmede aynı konuya değinilmiş olması. Seçilen parçalar belli kurallara göre çözümlenir (transcription).

Belirten yorumun ikinci basamağında araştırmacı seçilmiş ve deşifresi yapılmış olan görüşme parçalarında yer alan, öznel tarafından ifade edilen cümleleri kendi kelimeleri ile ifade ederek yazıya döker. Bu aşama, araştırmacının görüşmecinin bakış açısı ile kendisi arasına bir mesafe koyabilmesine olanak tanır. Video(grafi) yorumlarında ise sözel ifadelerin aynı şekilde yorumlanmasının yanı sıra sözel olmayan görsel veriler de dikkate alınır. Resimlerde ve fotoğraflarda ise araştırmacı sadece görsel malzemeye odaklanır. Bunun için araştırmacı, resim ya da videoda gördüğü her bir ayrıntıyı ifade etmeye çalışır (bkz. Bohnsack, 2020; Martens ve Asbrand, 2022). Sonuçta belirten yorumun tamamlanmasından sonra görüşmenin NE ile ilgili olduğu tespit edilmiş olur.^f İkinci aşama olan düşünümsel yorum aşamasına geçilebilir.

Düşünümsel yorum aşamasında konunun öznel tarafından NASIL (hangi yönelim çerçevesinde) işlendiği araştırılır. Yani düşünümsel yorum, belgesel yöntemin asıl yorumudur. Çünkü burada pratiğin modus operandisiyle, pratiğin hangi yönelim içinde gerçekleştiğiyle ilgilenilir. Görüşmelerin düşünümsel yorumunun da iki bileşeni vardır: Görüşme ilk olarak kendi başına bir pratiğin performansı olarak incelenir. Buradaki soru, görüşülen kişilerin kendi buldukları ya da araştırmacıların onlara yönelttiği sorunu ya da konuyu nasıl ele aldıklarıdır. Bir grup tartışmasında katılımcılar nasıl tartışır? Bir kişi biyografik anlatısını nasıl şekillendirir? Bir uzman, mesleki pratiğini nasıl dile getirir? Belgesel yöntem, görüşme pratiğini analiz etmek için belli bazı kavramlara başvurarak bunlar aracılığıyla görüşmeyi bir performans olarak değerlendirir.

İkinci bileşen, görüşmede dile getirilen konular ve sorunların semantik analizidir. Burada analiz edilen, görüşmede dile getirilen pratiklerdir. Görüşülen kişiler kendi hayatlarını neye dikkat ederek, neyi gözardı ederek anlatıyorlar? Bir grup, bir

^f“Belirten yorum”un Almancası, “formulierende Interpretation”, İngilizcesi “formulating interpretation”. Burada önemli olan, metnin ya da gözlemlenen pratiğin içkin anlamının ortaya çıkarılması olduğu için buna “içkin yorum” (“immanent interpretation”; Bohnsack (2021, s. 67) da denilebilir.

konuyu, örneğin öğrencilerin kopya çekmelerini tartıştığında neyi önemsiyor, hangi sözcüklerle bu pratiği ifade ediyor, kendilerini nerede konumlandırıyor?^g

Düşünümsel yorum karşılaştırmalı analizle çok yakından bağlantılıdır. Çünkü bir konu ya da sorunun bir birey ya da grup tarafından nasıl ele alındığı sorusuna cevap verebilmek için karşılaştırma yapılmasına ihtiyaç vardır. (Anlatılan) bir pratiğin işleyiş biçimini analiz etmek için, bu pratik diğer pratiklerle karşılaştırılır. Bunu daha önce selamlaşma örneği ile göstermiştim. Yanaktan öpmekle birlikte Selamünaleyküm-Aleykümselam'ın anlamı, ancak diğer pratiklerin zincirleme karşılaştırılması ile belirginleşir. Selamlaşmanın ilk pratiğini yorumlama, bu karşılaştırmaların ne kadar iyi olduğuna bağlıdır. İki kişinin selamlaşması Almanya'daki iki kişinin selamlaşmasıyla karşılaştırıldığında, sadece azami zıtlıkları (farklı bir selamlaşma formülü kullanmaları ve birbirlerini yanaklarından öpmemeleri) fark edilebilir. Öte yandan, köydeki iki yaşlı adamın selamlaşması, bir Türk metropolünde Cuma namazı için buluşan genç adamların selamlaşmasıyla karşılaştırıldığında, çok daha ince ayrıntılar ortaya çıkabilir.^h

Ancak belgesel yöntemde karşılaştırma, sadece bireysel bir vakanın daha iyi anlaşılmasına hizmet etmez. Farklı vakaların karşılaştırılması, bu vakaların ötesindeki yönelimleri ve bağlaçsal deneyimleri belirlemek için de bir ön koşuldur. Bu şöyle izah edilebilir: Varsayalım ki araştırmacının on vakası var. Kendisi, bu on vakanın konu seyirlerini yazmış ve konu seyirleri bazında her bir vakada üç farklı parçanın ilginç olabileceğine karar vermiş. Araştırmacı bu otuz parçanın transkripsiyonunun ardından hem bir belirten yorum hem de bir düşünümsel yorum yapmış. İşte o, bu düşünümsel yorumda zaten vakaları tekrar tekrar karşılaştırmış. İşte şimdi araştırmacının görevi, karşılaştırırken gördüğü ortak ve birbirine zıt yönelimleri ele almaktır. Birden fazla vakada bir yönelimi bulursa ve başka vakalarda buna zıt bir yönelim ortaya çıkarabilirse bu araştırmacıya bir tipleştirme yapma imkanı sağlar. Tipleştirirken bu yönelimi, vakanın özel durumundan soyutlayıp genel hatlarıyla ortaya koyar. Aynı şekilde zıt yönelimi de diğer vakaların özelliklerinden soyutlayıp onu da genel hatlarıyla gösterir. Eğer vakalar buna imkan verirse iki farklı tipleştirme ile sınırlı kalmayıp ayrıca diğer vakalarda ortaya çıkan üçüncü ya da dördüncü yönelimleri de analizine dahil edebilir. Hatta ve hatta, daha farklı yönelimleri gösterebilmek için yeni söyleşiler yaparak yeni vakalar üretmeye de gidebilir. Örneğin öğretmenlerin mesleki yönelimlerini ortaya çıkarmak istiyorsa belki ilk önce sadece İstanbul'daki ilkökul öğretmenleriyle görüşür. Ama daha farklı mesleki yönelimler ortaya çıkarmak için ya lise öğretmenleri ya da bir köydeki ilkökul öğretmenleriyle de görüşmeler yapabilir. Bu şekilde araştırma sahasındaki mümkün olan yönelimler yelpazesini daha geniş şekilde ortaya çıkarmış olur. Sadece bir sahada mümkün olan yönelimleri ortaya koyup tipleştirdiği zaman buna “anlam-oluşumsal tipleştirme” denilir (Bohnsack, 2014, s. 229).

^gResim ve videografi analizlerinde, bu iki bileşen biraz uyarlanarak kullanılır, ki bunun ayrıntılarına burada giremeyeceğim.

^hDaha önce bu adımı “yansıtıcı yorum” olarak Türkçe’ye çevirmiştik (bkz. Güvercin ve Nohl, 2021). Almanca orijinalinde, “reflektierende interpretation”, İngilizcesinde “reflecting interpretation” denir. Belgesel yöntemde bir pratiğin düşünümsel yorumu, her zaman karşılaştırmaya bağlıdır, yani “alternatif, olası başka pratikleri” de bilmek gerekir. Bu alternatif pratikleri sadece düşünmek yerine ampirik olarak gösterebildiğimiz kadarıyla bu “karşılaştırmalı ufukların açıklanması ve bunun sağladığı yorumun özneler arası kontrol edilebilirliği” mümkün olur (Bohnsack, 2021, s. 68).

Anlam-oluşumsal tipleştirmede ortaya çıkarılan tipik yönelimlerin hangi sosyal bağlam içinde yer aldığını ortaya çıkarmak için, tipleştirmeye baz olan vaka karşılaştırmasını rastgele bir şekilde çeşitlendirmek yerine, sistematik olarak farklılaştırmak gerekir. Örneğin öğretmenlerin mesleki yaşantılarını hangi tipik yönelimler çerçevesinde ele aldıkları ve bu yönelimlerin sosyal bağlamları tipleştirilmek isteniyor. Bunun için ampirik araştırmadan önce öngörülen toplumsal ayrımlar doğrultusunda vakaları sistematik bir şekilde incelemek gerekir. Sözelimi, ilk olarak kadın ve erkek öğretmenlerin mesleki deneyimleri karşılaştırılır, sonra ilkökul ve lise öğretmenleri olmak üzere farklı okul türlerinde çalışanlar karşılaştırılır. Yönelimlerde toplumsal cinsiyet ya da okul türü ya da her ikisi açısından anlamlı farklar ortaya çıkarsa (ki çıkmazsa o zaman tahmin edilen toplumsal ayrımlar bu açıdan anlamlı değildir) bu durum, söz konusu yönelimlerin toplumsal bağlamlarını ortaya çıkarmaya yardımcı olur. Bu farkların, iki vakada (bir erkek, bir kadında) ortaya çıkması yeterli değildir, birçok vakada benzer bir şekilde bulunması gerekir.

Bu noktada daha önce bahsettiğim çokboyutlu habitus ve bağlaçsal deneyim alanlarının üstüste binmesini hatırlatmak istiyorum. Bir yönelim genelde sadece tek bir sosyal bağlama ait değildir. Farklı vakaların karşılaştırılmasından çoğu zaman birbirinin üstüne binmiş iki, üç sosyal bağlam (örneğin hem toplumsal cinsiyet hem de okul türü) o yönelimin arka planı olarak gösterilebilir. Bu nedenle böyle bir tipleştirme, her zaman çokboyutludur. Yönelimlerin sosyal bağlamları da tipleştirilebildiğinde buna “toplumsal-oluşumsal tipleştirme” denilir (Bohnsack, 2014, s. 229).

Belgesel yöntemin bu üç adımı çok zor görünebilir. Bunun tek nedeni, burada bunları neredeyse örneksiz olarak anlatmış olmamıdır. Bu aynı zamanda bir araştırma tekniğini öğrenmenin her zaman çok fazla pratik gerektirdiği gerçeğiyle de ilgilidir. Belgesel yöntem ile çalışan hemen herkes, onu zaten iyi bilen birinden öğrenmiştir. Belgesel yöntemi ders kitabından öğrenen pek az kişi vardır. Burada pratiğin bir başka yönü ortaya çıkar: Pratiğin keşfi de kendi içinde bir pratiktir ve bu pratik en iyi şekilde pratikte öğrenilir.

Bu nedenle, Almanya'daki birçok üniversitede belgesel yöntemin bir ‘ustası’ tarafından yönetilen araştırma atölyeleri bulunmaktadır. Bu ‘usta’, bir profesör olmak zorunda değildir, bazen bir araştırma görevlisi de olabilir. Bir araştırma atölyesi, sadece katılımcıların yorumlarının ‘usta’ tarafından düzeltilmesine dayanmaz. Daha ziyade, bir katılımcının araştırma raporu (örneğin bir mülakat alıntısının yorumlanması) araştırma atölyesi lideri de dahil olmak üzere diğer tüm katılımcılar tarafından eleştirilir.

Araştırma atölyelerinde her katılımcı kendi araştırma raporuyla katkıda bulunur. Katılımcıların araştırma konuları çok farklı olabilir. Katılımcılar farklı disiplinlerden de gelebilirler. Nitel yöntemler, disiplinler ötesi bir karaktere sahip olduğu için bu bir sorun değildir. Buna karşılık, bir proje atölyesinde her zaman tek bir konu, yani ortak projenin konusu vardır. Burada da insanlar her hafta ya da her ay düzenli olarak iki ila dört saat boyunca bir araya gelirler. Her katılımcı kendi yorumlarını sunar. Diğer katılımcılar da bunları eleştirir ve bu şekilde yorumlarını geliştirmesine yardımcı olurlar. Bir yorumun sunulması genellikle bir görüşme

bölümünün transkriptini, bu transkriptin belirten ve düşünümsel yorumlarını içerir ve önceden okumaları için herkese verilir. Sonra iki saat boyunca bu rapor tartışılır. Genellikle bu tartışmanın sonunda, sunan kişi yorumunu geliştirmek için birçok fikir toplamış olur.

Bundan sonraki bölümlerde belgesel yöntem ile eğitim pratiğinin nasıl araştırılabildiğini iki araştırma projesi örneğinde göstermek istiyorum. İlk proje ile belgesel yöntemde anlam-oluşumsal ve toplumsal-oluşumsal tipleştirmenin nasıl yapıldığını biraz daha açıklayabilirim. İkinci proje ise videografi ile çok yeni bir veri toplama yöntemi ve eğitim pratiğine çok doğrudan erişim için bir örnek teşkil etmektedir.

Eğitim ve Toplumsal Dinamikler Projesi Örneğinde Toplumsal-Oluşumsal Tipleştirme

2004 yılında Türkiye'deki ilköğretim okullarında yeni bir müfredat uygulanmaya başlandı. Nazlı Somel ile birlikte, DFG tarafından finanse edilen bir projede iki soruya yanıt aradık: Bu yeni müfredat nasıl ortaya çıktı ve Türkiye'deki tüm ilkokullarda benzer bir öğretimi öngören müfredat, farklı konulardaki okullarda nasıl pratiğe çevrildi? İlk sorunun cevabı oldukça karmaşık ve bizi Türkiye'nin eğitim tarihine götürüyor. Burada bu konuya giremeyeceğim. Ancak ikinci soruyu nasıl yanıtlamaya çalıştığımızı biraz daha ayrıntılı olarak açıklamak istiyorum (bkz. Nohl ve Somel, 2021).

Düşüncelerimizin çıkış noktası, müfredat gibi bir normun her zaman bir şekilde pratiğe dönüştürülmesi gerektiği ve bu tercüme sürecinde, aktörlerin bağlamsal deneyimlerinin ve kolektif yönelimlerinin önemli bir rol oynadığıydı. Bu nedenle ağırlıklı olarak grup görüşmeleri gerçekleştirdik.

Yeni bir müfredatın pratiğe dönüştürülmesi söz konusu olduğunda merkezi aktörler kesinlikle öğretmenlerdir. Ancak aynı zamanda derslere katılmak zorunda olan öğrenciler de önemli olurlar. Öğrencilerin deneyim alanları, özellikle de sosyo-ekonomik durumları ve ilgili eğitim yönelimleri hakkında daha fazla bilgi edinmek istediğimizden, onların ebeveynlerini de grup görüşmelerine katılmaya davet ettik. Bundan dolayı Nazlı Somel, öğretmenler, öğrenciler ve veliler ile ayrı ayrı (toplam 46) grup görüşmesi gerçekleştirdi.

İlk olarak, öğretmenlerle yapılan grup görüşmelerine odaklandık. Burada birbirinden farklı üç yönelimi teşhis edip tipleştirebildik: Bazı grup görüşmelerinde, öğretmenlerin müfredatı her şeyden önce öngördüğü eğitim hedefleri açısından algıladıkları, daha sonra bu eğitim hedeflerine sınıfta nasıl ulaşabileceklerini kendilerince düşündükleri ve karar verdikleri ortaya çıktı. MEB'in yayınladığı öğretmen el kitabı onlar için sadece bir öneri niteliğindedir. Öğretmenlerle yaptığımız diğer grup görüşmelerinde ortaya çıkardığımız ikinci yönelim oldukça farklı görünüyordu: Bu öğretmenler derslerini tamamen yeni müfredatın ve özellikle de öğretmen el kitabının yönergelerine göre planlamışlardı. Ancak yine başka grup görüşmelerinde üçüncü bir tip ortaya çıktı: Bu öğretmenler, öğrencilerini liseye geçiş sınavlarına hazırlamak için de çok zaman harcadıklarını vurgulamaktaydılar.

Bu noktaya kadar, ampirik araştırmamız bir anlam-oluşumsal tipleştirme olarak tanımlanabilir. Öğretmenlerin yeni müfredatı ele aldıkları üç yönelim belirledik ve tipleştirdik. Ancak biz bu yönelimlerin hangi sosyal bağlamlarda ortaya çıktığını bulmakla da ilgilendik. Bu nedenle, grup görüşmelerimizi tesadüfi öğretmenler ile değil, özel olarak seçilmiş öğretmenler ile gerçekleştirdik: Grup görüşmelerinde ilk tipik yönelimi sadece uzun süredir meslekte olan ve davranışçı addedilen 1968 müfredatıyla sosyalleşmiş olan öğretmenlerde bulduk. Ancak ikinci ve üçüncü yönelim tipini sadece yeni müfredatın uygulanmaya başlamasından kısa bir süre önce ya da kısa bir süre sonra göreve başlayan öğretmenler arasında gözlemledik. Sadece deneyimsiz ve dolayısıyla öğretmen el kitabına bağımlı değillerdi, aynı zamanda üniversite eğitimleri sırasında eski müfredata yönelik eleştirilerle de karşılaşmışlardı. Dahası, eğitimleri ve kariyerleri boyunca merkezi seçme ve yerleştirme sınavlarının yüksek önemini içselleştirmişlerdi.

Toplumsal-oluşumsal bir tipolojinin bu ilk belirtileri, bize nesil farkını gösterdi. Ancak ikinci ve üçüncü tip arasındaki farkın sosyal bağlamlarla ilgisini bu nesil karşılaştırmasıyla açıklayamadık. Bu noktada, sadece genç ve yaşlı öğretmenleri karşılaştırmış olmamız değil, aynı zamanda grup görüşmelerimizi çok farklı okullarda, İstanbul'un orta sınıf bir semti ile bir gecekondu semtinde, ayrıca Orta Anadolu'nun bir il merkezinin orta sınıf bir mahallesinde, kırsaldaki küçük bir kasabada ve bu ilin ücra bir köyünde gerçekleştirmiş olmamız da faydalı oldu.

Deneyimli öğretmenlerin sadece orta sınıf semt veya (yerleşik oldukları) köy okullarında çalıştığını, kadrolu öğretmen olduklarını ve gecekondu semti okullarında neredeyse hiç deneyimli öğretmene rastlanmadığını gördük. Buna karşın, genç öğretmenler çoğunlukla gecekondu semti okulunda çalışıyordu ve bu okuldaki genç öğretmenlerin önemli bir kısmı ücretli öğretmen olarak istihdam ediliyordu. Gecekondu semti okulunda sadece genç öğretmenler çocukları özellikle üst öğretime geçiş sınavlarına hazırlama eğiliminde değildi. Görüştüğümüz veliler de bu konuyla çok ilgiliydi çünkü çocuklarını dershaneye gönderemiyorlardı. Buna karşılık orta sınıf semti okullarının velileri, çocuklarının merkezi sınavlara okul dışında da hazırlanacağından emin oldukları için öğretmenlere sınava hazırlık konusunda baskı yapmamaktaydılar. Bu sayede oradaki öğretmenler derslerini yeni müfredat doğrultusunda bağımsız olarak planlama özgürlüğüne sahip oluyordular. Yine kırsalda, köyde ve küçük kasabada da genç öğretmenler istihdam ediliyordu. Ancak burada merkezi geçiş sınavları şehir okullarındaki kadar rol oynamamaktaydı, çünkü zaten lise seçenekleri sınırlıydı ve kırsal nüfus için örgün eğitim görelilik olarak daha az önemliydi.

Çalışmamızda, öğretmenlerin yeni müfredatı pratiğe geçirmelerinin bağlı olduğu üç boyutu tespit edebildik: Mesleki kuşak, okula devam eden öğrencilerin ve velilerinin sosyo-ekonomik durumu ve okulun coğrafi konumu. Sosyal eşitsizlik ve eğitim eşitsizliği arasındaki bu yakın bağlantının Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) tarafından bir sorun olarak görülüp ele alınmadığını, aksine gayri resmi uygulamalarla teşvik edildiği gerçeğini de ek olarak (okul müdürleri ve ilçe ve il milli eğitim müdürlükleriyle) yaptığımız uzman söyleşileriyle gösterebildik (bkz. Nohl ve Somel, 2021).

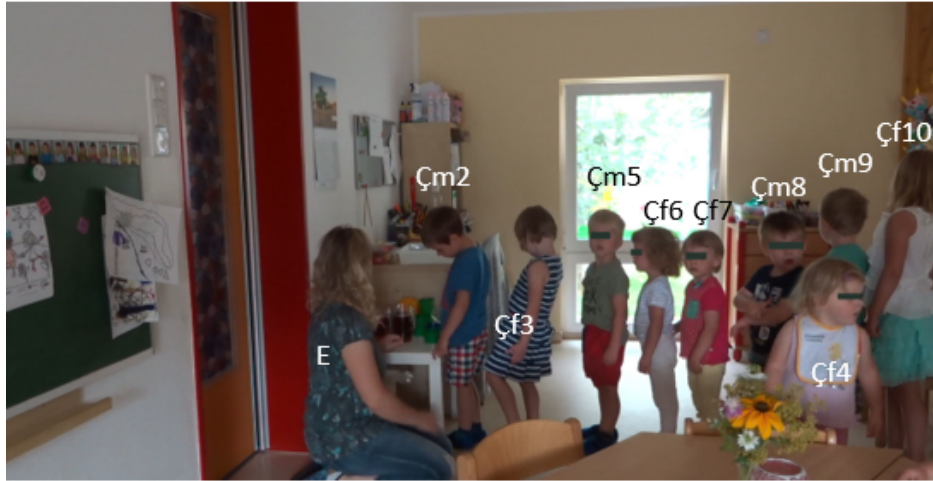
Tüm heyecan verici sonuçlara rağmen, projemizin önemli bir zayıflığı var: Öğretmenlerin ve ebeveynlerin yönelimleri üzerinde çalışabildik ama sınıfa ilişkin gözlem eksikliğinden dolayı doğrudan bir içgörümüz olamadı. Ancak bu dersleri doğrudan gözlemlemiş ya da daha da iyisi videoya çekmiş olsaydık bu tür içgörüler elde edebilirdik.

Cocuk Yuvasında Eğitim ve Etkileşim Projesi Örneğinde Videografi Yorumu

“Çocuk Yuvalarında Eğitim ve Etkileşim” konulu projenin temelini de işte tam olarak bu tür pedagojik etkileşimlerin doğrudan gözlemlenmesi oluşturdu.ⁱ Ancak katılımcı gözlem bu noktada elverişsiz olacaktı çünkü araştırmacıların doğrudan kendi gözleriyle yapacakları gözlemler pek çok şeyi kaçırma ve pek çok ayrıntıyı atlama riski taşımaktaydı. Bu projede etkileşimleri kendi gözlerimizle gözlemlemek yerine, çocuk yuvalarındaki bir grupta birkaç gün boyunca iki ila üç video kamera aracılığıyla yaptığımız kayıtları kullandık. Videografi, veri toplama açısından daha az zaman alıcı olmasının yanı sıra oldukça da güvenilirdir ve kayıtları tekrar izleme imkanı sunar. Dahası videolar belgesel yöntemle yorumlamak istendiğinde bu özellik çok daha önemli hale gelir çünkü hareketleri ve konuşmaları en ayrıntılı şekilde yazıya dökülebilmek için kayıtları tekrar tekrar izlemek gerekir (Martens ve Asbrand, 2022; Nohl et al., 2021). Resim 1’de görülen fotogramı (videodan kesit) burada bir örnek olarak yorumlamak istiyorum.^j

Resim 1

Fotogram (c) Susann Schmidt

Not. Çm = Erkek çocuk. Çf = Kız çocuk. E = Öğretmen.

ⁱ DFG tarafından üç yıl boyunca finanse edilen bu projeyi, Morvarid Dehnavi ile birlikte yönetiyoruz.

^j Bu videografi, Susann Schmidt tarafından gerçekleştirildi. Kendisi ve Felix Klemm ilk yorumunu da yaptı.

Video, bir köydeki çocuk yuvasında geçen kısa bir sahneyi gösteriyor. Çocukların öğle yemeğinden önce çay ya da su almak için sıraya girmeleri gerekiyor. Eğitimci, çaydanlıkların bulunduğu masanın yanına oturuyor ve gerekirse yardım ediyor. O arada şu sözel etkileşim gerçekleşiyor:

Çf6	Bunu ben yaparım.	#00:00-00:03#
Çf7	Bunu ben yaparım.	
E	↳ Sıradaki lütfen,	
Ç?	() sen mi,	#00:04-00:05#
Ç?	() siz de,	
Çf6	((önce hafifçe feryat eder, sonra yüksek sesle))	#00:06-00:14#
E	(Böyle) değil (1) eh	#00:08-00:09#
E	Çf7 lütfen zorlamayı bırak Çf6 önündeydi	#00:13-00:20#
Çf7	Hayır	
E	↳ Bu yüzden <u>itmeyi bırakıp</u> ayakta kalıyoruz.	
Çf11	↳ Bir bak (bir bulmacadan),	#00:20-00:25#
E	Lütfen bunu bir sepete koy, (kitabın) bir parçası olmalı.	#00:25-00:28#
Çf4	((bir şeyler mırıldanıyor))	
E	(Şimdi bir dur) (1) K4f lütfen sıraya gir <u>Hee</u> , (1) Puh.	#00:28-00:32#
Çm2	Ben sadece bardağı kafama koymak istedim. ()	#00:33-00:34#
E	↳ Bu yapılır mı hiç?	#00:35-00:36#
Grup	Hayır	#00:37-00:40#
E	Ne oldu da şimdi bardağı ters çevirmek istedin?	
Çf2	<u>Düştü</u>	#00:41-00:45#
E	<u>Aynen öyle</u> (1) ve benim <u>hiç bir</u> yedek pantolonum yok (2)	
E	<u>Oh oooh</u>	
Çf2	Oh oh,	#00:46-00:48#
Çf4	Oh Oh,	
E	Bu yüzden biz de bunu yapmıyoruz;	
Ç	°(..)°	#00:49-00:51#
Ç?	↳ Oh Oh	
Ç?	↳ Oh Oh	

Sözel etkileşimin belirten yorumu açısından özetleyerek üç konu belirlenebilir: Sırada düzgün durmak (0:00 ile 0:32 arasında), Yapboz parçası nereye ait? (0:20-0:28), İççeğin dökülmesi ve E'nin uyarısı (0:30-0:51). Etkileşimin sözel olmayan yönlerinin belirten yorumu için 0:25-0:51 saniyelerine odaklanıyorum. Öncesinde, Çf6 ve Çf7 yere düşmüştür, ancak kalktıklarında Çf7, Çf6'nın önüne geçmiştir ve Çf6 şikayet ettiğinde eğitimci tarafından uyarılmıştır. Aynı zamanda Çf4 sıranın dışına çıkmıştır; eğitimci onu önce kucağına alır ama sonra tekrar sıraya gönderir. Çf11, sıranın dışında, eğitimciye yaklaşır ve ona bir yapboz parçası gösterir.

00:25-00:31 Alt eylem: Çm2 iççeğini döküyor.

Çm2 bardağına su doldurur. Eğitimci onu destekliyor. Çm2 bardağı alır ve kuyruktan çıkmak üzere sola dönerken bardağını başının üstünden geçirir. Bunu yaparken bardağın içindekileri döker (00:31) ve su, masanın solunda çömelmiş eğitimcinin üzerine dökülür.

00:31-00:54 Alt eylem: E, Çm2'yi azarlıyor.

Çm2 bardağı yere bırakır ve sağ elini saçına götürerek sol eliyle kavradığı sol bacağı yukarı çeker. Eğitimcinin konuşmaya başlamasıyla Çm2 başını öne eğerek ve ellerini pantolonunun ceplerine sokar. Eğitimci (0:32'den itibaren) mendilini açar, bunu yaparken Çm2'ye uzunca ona bakar ve sonra dökülen sıvıyı siler. Silmeye başlamadan önce Çf3 dökülen sıvıyı işaret eder (0:41). Çm2 şimdi dolu bardağı eline alır ve bardağı ağzına götürerek koltuğuna doğru ilerler. Eğitimci sağ elini ona doğru uzatır ve arkasından bakar. Diğer çocuklar da eğitimcinin ve Çm2'yi seyrederek.

Düşünümsel yorum ile etkileşim dinamiklerini analiz edebilmek için, konuşma analizi yöntemini takiben kendi terminolojimizi geliştirdik (bkz. Nohl et al. 2021). Bu terminolojinin merkezinde, konuşma analizlerinde etkileşime yapılan her bir bireysel katkıyı tanımlamak için kullanılan “söz alma eylemi” (turn)^k terimi yer almaktadır.

Çm2'nin çayı kafasına koyması ve sonra dökmesi, eğitimcinin ona tepki verdiği için bir söz alma eylemi haline gelir; bu nedenle buna *geriye dönük olarak anlamlandırılan bir söz alma eylemi* diyoruz. Bu söz alma eyleminde, Çm2'nin odada hakim olan düzeni önemsemeyen bir şekilde başa çıkma yönelimi ortaya çıkmıştır. Eğitimcinin söz alma eylemi, yani onun “Hee” ve “Puu” demesi, bir önceki söz alma eylemine yeni bir anlam kazandırır: Çm2, eğitimcinin beklentisini o an kırmıştır. Bu kısa hareket kendi başına *başlatıcı bir söz alma eylemidir*, çünkü Çm2'yi bir reaksiyon göstermeye zorlar ve Çm2'nin eyleminin nedenini açıklamasına yol açar: “Ben sadece bardağı kafama koymak istedim.” Çm2'nin söz alma eylemi, *başlatılan bir söz alma eylemidir*. Çm2'nin söz alma eylemi ise, E'ye görüşünü bildirme fırsatı verir. Bunu retorik bir soru sorarak yapar (“Bu yapılır mı hiç?”) ve bu soru Çm2 tarafından değil, bir grup çocuk tarafından yanıtlanır. Burada ifade edilen yönlendirme aktarımı Çm2'ye yönelik olsa da, tüm çocuklar için geçerlidir. Bunun üzerine bir grup çocuk, eğitimcinin *başlatıcı bir söz alma eylemiyle* onları işbirliğine zorlamasıyla Çm2'ye yönelim aktarımına katılır ve *başlatılan bir söz alma eylemiyle* ile “Hayır” der.

Eğitimcinin, Çm2 ve diğer çocuklar arasındaki bu etkileşimi bir eğitim pratiği olarak yorumladık. Diğer eğitim pratiklerinin aksine, bu reaktif eğitimidir, çünkü eğitimcinin Çm2'nin eylemlerine tepki verir ve suyun dökülmesini bir eğitim fırsatına dönüştürür. Ancak çocuğa bardağı kafasında taşımamasını doğrudan söylemez. Aksine, ondan eylemlerinin diğer insanlar için doğuracağı sonuçları önceden tahmin etmesini ister. Eğitimcinin buna diğer çocukları da dahil ettiğinden, bu yönlendirme aktarımı sadece Çm2'ye değil, tüm çocuklara yöneliktir. Burada, çocuk yuvasında sıklıkla gözlemlenebilen bir “pars-pro-toto” (bütünü temsil eden parça) eğitiminden bahsediyoruz. Eğitimcinin, çocukları Çm2 konusunda kendisiyle hemfikir olmaları ve

^k Her ne kadar “söz alma eylemi” kavramı, sadece sözel pratikleri çağırırsa da verdiğimiz örnekte de (ilk hareket) belli olacağı gibi sözel olmayan pratikleri de kapsamaktadır.

kendisiyle hareket etmeleri için etkileşimli olarak yönlendirmesi, bu çocukları geçici ortak eğitim haline getirmektedir.

Bu yorum çok küçük ölçekli ve ayrıntılı görünebilir. Ancak bu detaylı analizler, pedagojik etkileşimlere dair derin içgörüler sunmaktadır. Videografi, eğitim pratiğinin ayrıntılarını anlamamıza yeni imkanlar açmaktadır.

Geleceğe Bir Bakış

Bu makalede göstermeye çalıştığım gibi belgesel yöntem yaşayan bir yaklaşımdır. Belgesel yöntem, her yeni araştırma projesiyle, ister bir doktora tezi ister büyük bir proje olsun, azar azar veya büyük adımlarla geliştirilmektedir. Yeni veri türlerinin yorumlanması gerektiğinde, özellikle yorumlamanın ilk iki adımı, bu verilere uyarlanırlar. Eğer belgesel yöntemin kuramsal çerçevesi artık yeterli değilse, o zaman belgesel yöntem ile araştırmaya entegre edilebilecek yeni kuramsal temeller arayışına girmek gerekir. Almanya'da ve Türkiye gibi diğer ülkelerde de belgesel yöntemin geliştirilmesiyle ilgilenen sayısız araştırmacı bulunmaktadır. Elbette bu araştırmacıların ortaya koyduğu kuramsal ve metodolojik öneriler, tek tip ve homojen değildir. Bu nedenle belgesel yöntem içinde de bir dizi tartışma yaşanmaktadır. Ancak amaç her zaman örtük veya teorik olmayan pratiğin nasıl daha iyi araştırılabileceğidir.

Kaynakça

- Bağcı, Ş. E. (2019). Migration and participation in adult education. The Matthew effect on immigrants. *Adult Education Quarterly*, 69(4), s. 271-294
- Bohnsack, R. (1983). *Alltagsinterpretation und soziologische Rekonstruktion*. Westdeutscher Verlag.
- Bohnsack, R. (1989). *Generation, Milieu und Geschlecht – Ergebnisse aus Gruppendiskussionen mit Jugendlichen*. Leske u. Budrich.
- Bohnsack, R. (2010). Documentary Method and Group Discussions. R. Bohnsack, N. Pfaff ve W. Weller (y.h.), *Qualitative Analysis and Documentary Method in International Educational Research*, 99-124. Barbara Budrich Publishers.
- Bohnsack, R. (2021). *Rekonstruktive Sozialforschung. Einführung in qualitative Methoden* (10. baskı). UTB / Barbara Budrich.
- Bohnsack, R. ve Nohl, A.-M. (2001). Exemplarische Textinterpretation. Die Sequenzanalyse der dokumentarischen Methode. R. Bohnsack, I. Nentwig-Gesemann ve A.-M. Nohl (y.h.), *Die dokumentarische Methode und ihre Forschungspraxis. Grundlagen qualitativer Sozialforschung*, 303-307. Leske u. Budrich.
- Bohnsack, R. (2014). Documentary Method. U. Flick (y.h.), *SAGE Handbook of Analyzing Qualitative Data*, 217–223. Sage.
- Bohnsack, R. (2017). *Praxeologische Wissenssoziologie*. UTB / Barbara Budrich

- Bohnsack, R. (2018). Praxeological Sociology of Knowledge and Documentary Method: Karl Mannheim's Framing of Empirical Research. D. Kettler ve V. Meja (y.h.), *The Anthem Companion to Karl Mannheim*, 199-220. Anthem.
- Bohnsack, R. (2020). Iconology and Documentary Method in the Interpretation of Divergent Types of Visual Materials. L. Pauwels ve D. Mannay (y.h.), *The Sage Handbook of Visual Methods* (2. baskı), 397-412. Sage.
- Bourdieu, P. (2010). *The logic of Practice*. Polity Press.
- Bourdieu, P. (2021). *Ayırım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*. Nika
- Bourdieu, P. (2022). *Pratik Nedenler: Eylem Kuramı Üzerine*. Hil (3. Baskı)
- Dewey, J. (1980). Human Nature and Conduct. J.A. Boydston (y.h.), *John Dewey - The Middle Works, 1899-1924, Vol. 14: 1922*, S. 1-230. SUP.
- Garfinkel, H. (1967). *Studies in Ethnomethodology*. Prentice-Hall.
- Glaser, B. G. ve Strauss, A. (1969). *The Discovery of Grounded Theory*. Chicago University Press.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. Felsefe, yöntem, analiz* (5. Baskı). Seçkin Yayınevi.
- Güvercin, G. (2014). *Workplace Practices and learning experiences of permanent and hourly-paid teachers – A comparative analysis* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güvercin, G. ve Nohl, A.-M. (2021). Belgesel Yöntem ile Biyografik Anlatı Görüşmelerinin Yorumlanması. F.N. Seggie ve Y. Bayyurt (y.h.), *Nitel araştırma - Yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımları*, 298-322. Anı Yayıncılık.
- Keller, R., Hornidge, A.-K. ve Schünemann, W. (2018). *The Sociology of Knowledge Approach to Discourse. Investigating the Politics of Knowledge and Meaning-making*. Routledge.
- Kızıltepe, Z. (2015). İçerik analizi. F.N. Seggie ve Y. Bayyurt (y.h.), *Nitel araştırma - Yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımları*, 253-266. Anı Yayıncılık.
- Mannheim, K. (1993). The Ideological and the Sociological Interpretation of Intellectual Phenomena. K.H. Wolff (y.h.), *From Karl Mannheim* (s. 244-259). Transaction Publishers.
- Mannheim, K. (1982). *Structures of Thinking*. Routledge.
- Mannheim, K. (2016). *İdeoloji ve Ütopya*. Nika.
- Mannheim, K. (2018a). Weltanschauungun Yorumlanması Üzerine. K. Mannheim, *Bilgi Sosyolojisi*, 13-74. Pinhan.
- Mannheim, K. (2018b). Kuşaklar Problemi. K. Mannheim, *Bilgi Sosyolojisi*, 313-368. Pinhan.

- Mannheim, K. (2018c). *Bilgi Sosyolojisi*. Pinhan.
- Martens, M. ve Asbrand, B. (2022). Documentary Classroom Research. Theory and Methodology. B. Asbrand, M. Martens, T. Buchborn ve J. Menthe (y.h.), *Dokumentarische Unterrichtsforschung in den Fachdidaktiken*, 19-38. Springer.
- Nohl, A. M. (2010). Narrative Interview and Documentary Method. R. Bohnsack, N. Pfaff ve W. Weller (y.h.), *Qualitative analysis and documentary method in international educational research*, 195-217. Budrich.
- Nohl, A. M. ve Somel, R. N. (2021). *Eğitim ve toplumsal dinamikler – Türkiye’de müfredat değişiminin çokkatmanlı analizi*. Töz Yayınevi.
- Nohl, A. M. (1999). Breakdance ve medrese: Göçmen gençlerin çok boyutlu habitusu. *Toplum ve Bilim*, 82, 91-113.
- Nohl, A. M. (2016). Dokumentarische Methode und die Interpretation öffentlicher Diskurse. *Zeitschrift für Diskursforschung*, 4(2), 116-136.
- Nohl, A. M. (2020). Korona virüsü, kriz ve kitle eğitimi. *Yetişkin Eğitimi Dergisi*, 3(1), 125-132
http://www.yetiskinegitimi.org/attachments/article/41/8.mayis_2020.nohl.pdf
- Nohl, A. M. (2021). Dönüştürücü Öğrenmenin Maddeselliği: Orhan Pamuk ve “Masumiyet Müzesi” Romanı Üzerine Bir İnceleme. *Yetişkin Eğitimi Dergisi* 4 (7), 38-67
https://www.yetiskinegitimi.org/attachments/article/57/5.kasim_2021.masumiyet_muzesi.pdf
- Polanyi, M. (1966). *The Tacit Dimension*. Doubleday & Company
- Renn, J. (2006). *Übersetzungsverhältnisse*. Velbrück.
- Sacks H., Schegloff, E. ve Jefferson, G. (1974). A simplest systematics for the organization of turn-taking for conversation. *Language*, 50, 696-735.
- Schatzki, T. (2002). *The Site of the Social. A Philosophical Account of the Constitution of Social Life and Change*. Penn State University Press.
- Schütz, A. (1953). Common-Sense and Scientific Interpretation of Human Action. *Philosophy and Phenomenological Research*, 14(1), 1-38.
- F.N. Seggie ve Y. Bayyurt (2015, y.h.). *Nitel araştırma - Yöntem, teknik, analiz ve yaklaşımları*. Anı Yayıncılık.
- Somel, R. N. (2019). *A relational approach to educational inequality: Theoretical reflections and empirical analysis of a Primary Education School in Istanbul*. Springer VS.
- Vogd, W. (2004). *Ärztliche Entscheidungsprozesse des Krankenhauses im Spannungsfeld von System- und Zweckrationalität: Eine qualitativ rekonstruktive Studie*. VWF.

Yazıcı Yakın, A. ve Kükrer, M. (2021, y.h.). *Etnografi: Olağan-içi tecrübe* (2. Baskı). Doğu Batı.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (12. Baskı). Seçkin yayınevi.

Researching Educational Practices with the Documentary Method

Abstract

Documentary method is a qualitative research approach. At the center of this approach is the investigation of social practice. This is because the reality of life cannot be reduced to the meaning that people attribute to it; rather, this meaning is embedded in practical experiences. This paper highlights the theoretical foundations of the documentary method, in particular the concept of social practice, shows how it is used to interpret practice, and examines how different forms of data are interpreted by the documentary method. Finally, two research examples concretize the practice of the documentary method.

Keywords: Qualitative research; documentary method; social practice; Karl Mannheim; data interpretation